

**ФЕНОМЕН МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ
МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ НАРОДІВ І КРАЇН**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 12–19

Аналізується феномен “мультикультуралізм”, оскільки більшість суспільств світу є багатоетнічними, багатокультурними, однак міжнаціональна єдність виступає як реальна потреба консолідації таких суспільств. Доводиться теза, що диференціація й інтеграція виступають як закономірність суспільного розвитку, які варто розглядати у поєднанні а не протиставленні.

Основою розвитку і прогресу, будь-кого і будь-чого, як свідчать усі закони природи, є багатоманіття. Людська спільнота у цьому плані не є винятком [5; 6; 8; 20; 24; 25]. Стандартизація, уніфікація, одноманітний стан, навпаки, — загроза суспільному прогресу. Це, однак, зовсім не означає, що викладена сентенція, — мультикультуралізм, — має однозначний і незаперечний вигляд. Її метаморфози розглянемо далі.

Передусім потрібно мати на увазі те, що здобувши до кінця ХХ ст. величезні досягнення в науці, техніці, технологіях, отримавши принципово нові засоби інформації тощо, з'явилися також і принципово інші за своїм характером і особливостями суспільства. Найрозвиненіші з них нині характеризують як постіндустріальні або інформаційні. Це, як правило, також, віртуальні суспільства з новими формами навчання, виховання громадян, мислення і передачі інформації. У таких суспільствах домінують дві взаємозалежні проблеми. Перша: чи зуміє нове покоління сприйняти, зберегти і передати наступному всі цінності, напрацьовані прийдешніми поколіннями, в усій їх множині. І друга: чи спроможні нові сучасні покоління, особливо молоді, об'єктивно сприймати інші культури, співпрацювати з ними, налагоджуючи конструктивний діалог.

Для більш глибокого і предметного розуміння суті, особливостей процесів, пов'язаних саме з мультикультуралізмом, відзначимо найвиразніші особливості суспільного розвитку в ХХІ ст.

Онтологія сучасного світу не лише протирічлива, а й доволі вражаюча своєю незреалізованістю і майже однозначністю.

Перше. Жодний тип, вид, форма державності за всього поступального розвитку людства так і не спромігся позбавити людство від таких величезних, світового прояву проблем, як тероризм, наркоманія, СНІД, корупція, війни тощо.

Друге. Жодна політична ідеологема, за всіх її позитивах, не змогла сформувати суспільство бодай з мінімальними проявами зазначених вище проблем.

Третє. Жодна з релігій, навіть світового поширення, так і не спромоглися добитися, аби декларовані нею цінності і норми значною мірою дотримувалися би людьми.

Четверте. Не спрацювали численні міфологеми соціалістів-утопістів, проповідників ідей соціалізму, комунізму і т. ін. щодо можливостей створити певні “ідеальні” суспільства рівності, братерства, щастя і т. п.

Як стверджують багато фахівців різних галузей знань, у ХХІ ст. глобальні проблеми людства виявляють себе найгостріше і фак-

тично матиме завершення епоха “Великого модерну”. Більше того, значна кількість цивілізацій, особливо західних, нині переживають глибоку кризу, й особливо у культурно-моральній сфері, орієнтуючись не на духовне вдосконалення, а на споживацькі, матеріальні цінності.

Між тим, чимало вчених, політиків, громадських діячів акцентують увагу на такому:

а) примат матеріальних цінностей надто дорого обійдеться людству найближчим часом. Так, відомий американський учений і державний чиновник С. Хантінгтон вважає, що основу людського розвитку в подальшому становитимуть не стільки економічні, технічні та інші протиріччя, скільки культурно-релігійні протиріччя [22, 173];

б) сучасний світ єдиний і взаємозалежний, і водночас він надзвичайно багатоманітний за своїми національними, культурно-релігійними і цивілізаційними формами, станом і рівнем розвитку окремих соціумів, країн, регіонів тощо. Тобто нині формується багатополарний світ, який ставить під сумнів, чи зможуть США, або інші супердержави, у майбутньому зберегти свої домінуючі лідерські позиції.

Величезна диференціація держав, пов'язана з розпадом супердержав і появою нових державних утворень, все гостріше ставить питання такого характеру: “Якою буде доля нових національних держав?”, “Як узгодиться економічне господарювання молодих національних держав з глобальною економікою?”, “Якою буде доля національних культур, традицій у контексті глобалізаційного світу?” та ін.

Сучасному світові, практично на всіх континентах, характерна серйозна переоцінка цінностей, піддання таких цінностей сумніву, критиці. “В умовах глобалізації, — зазначає азербайджанський психолог Бахтияр Алієв, — сучасне суспільство характеризується порушенням зв'язків між поколіннями, що веде до втрати універсальних норм і цінностей, закріплених у звичаях і традиціях. З часом це призведе до відчуження між поколіннями” [14, 282].

Однією з характерних ознак сучасних суспільств є наявність у них відчутних інформаційних революцій, які дають можливість не інакше як “перекодувати” свідомість достатньо великої кількості людей. Як правило, все “крутиться” навколо історичної пам'яті, традицій, культури окремих народів. При цьому важливо пам'ятати, що людина завжди живе в трьох вимірах світу. Перший — реальний, існуючий, яким вона далеко не завжди задоволена. Другий — інформаційний, тобто той, який вона бачить, відчуває на основі інформації, якою володіє. І третій — символічний, той, яким вона його собі уявляє. Тобто міфологічний світ.

Потреба в XXI ст. зміцнювати саме міжкультурні зв'язки різних народів пов'язана із всезростаючою міжкультурною дифузиею, з небаченим раніше взаємопроникненням культур. До цього додалася і величезна міграція народів, що часто є причиною принципового зіткнення культур. У зв'язку з вищевикладеним, все більшого розвитку стала набувати віртуальна освіта. В сумі усе це формує принципово інший соціокультурний простір, жити в якому відокремлено, ізольовано абсолютно неможливо. Отже, глобалізація економіки, інформації певним чином, як об'єктивний процес, є зрозумілою, а от глобалізовану культуру уявити не просто, надто важко, а інколи й неможливо. Адже насамперед це пов'язано зі свідомістю людей, з їх ціннісними особливостями, які, власне, і спричиняють величезну диференціацію людей.

Світові глобалізаційні процеси істотно порушили питання про те, чи зможуть вижити, вистояти традиційні, віками сформовані культури під натиском не лише інших, а й масової культури, чи збережуть вони свою індивідуальність і неповторність, чи матимуть відповідний соціальний статус.

Чимало країн світу достатньо вдало здійснюють політику багатокультурності: Канада, Іспанія, США та ін. Так, у Канаді в 1988 р. було прийнято спеціальний Закон “Про багатокультурність”, згідно з яким майбутнє Канади пов'язується із заохоченням усебічної і рівноправної участі громадян усіх національностей до розбудови державності. Щодо

України, то в Конституції (1996 р.) зазначається, що “держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також збереженню й розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин” [1, *ст. 11*]. Додаймо й те, що, відповідно до ст. 12 Конституції України, українська держава взяла на себе відповідні зобов’язання щодо турботи про задоволення національно-культурних, мовних потреб українців, які проживають за межами України.

З мультикультуралізмом, фактично надто близько, вживають термін “культурний плюралізм” (лат. *pluralis* — множинний), маючи на увазі вияв та вільний розвиток і співіснування в суспільствах різних культурних масивів, ідей, цінностей, норм, етичних уподобань, які відображають багаторівневу етносоціальну структуру певного суспільства. Йдеться про наявність у кожному суспільстві так званих малих культур, які мають право на своє збереження й розвиток.

Будь-які кризи, конфлікти, насамперед соціально-економічного, політичного характеру, мають, як правило, внутрішні і зовнішні причини, але найпомітніше і найсерйозніше на них впливає культура міжнаціональних або етнонаціональних відносин [10]. У ХХІ ст. це яскраво продемонстрували конфлікти в Югославії, на Кавказі, в багатьох країнах Азії, Африки та на інших континентах. У чому їх основна суть? Це протиріччя, зіткнення народів, націй, меншин, в основі яких існує проблема мультикультуралізму. Вона пов’язана зі ставленням людей до інших (гетерогенних) основ культури та, власне, до інших культур. Так, за даними ООН, на сьогодні близько мільярда людей на Землі належать до групи, яка в тій чи іншій формі стає жертвою за етнічною, расовою, релігійною, або ширше — за “культурною” ознакою.

Проблема мультикультуралізму — багатоаспектна, актуальна, така, що привертає увагу багатьох зарубіжних учених: І. Алієв [2], І. Мамедзе [10], Н. Лебедева [12], В. Малахов [13], Л. Назимова [15], Ф. Фукуяма [21], С. Хантингтон [22], Ю. Хабермас [23]; та віт-

чизняних українських дослідників: О. Антонюк [3], Т. Грушевська [7], С. Дорожкіна [9], В. Котигоренко [11], С. Суржан [18] та ін.

Сам термін “мультикультуралізм” з’явився у науковому обігу в кінці 1980-х років і був пов’язаний з поважливим ставленням більшості населення до національних меншин, з проблемою ідентичності, багатокультурності.

Більшість суспільств у світі є багатонаціональними, мультикультурними. “Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають, і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність” [9, 97]. Хоча це дещо й описове, однак достатньо точно визначення поняття “мультикультуралізм”.

Р. де Кодіак [16] виокремлює в практиці мультикультуралізму три основні “ідентифікаційні” хвилі. Перша — “етнічне відродження” — кінець 1950-х років та кінець 1970-х років. Йдеться про Канаду (Квебек), США (рух індіанців, афроамериканців, латинос та ін.). Друга хвиля пов’язана з рухом емігрантського населення. Її назвали “ідентифікаційною хвилею”. Особливо помітною ця хвиля була у 1980-ті роки. Третя “хвиля” мала місце у 1990-х — 2000-х роках і пов’язана вона була з початком боротьби за права меншин в умовах поглиблення глобалізаційних процесів. Ця хвиля, власне, і сьогодні, хоча і в дещо інших умовах, продовжується.

Нині проблеми мультикультуралізму набули особливого значення. З одного боку, становлення поліетнічних суспільств — величезне досягнення суспільного, людського розвитку, а з другого, поява мультикультуралізму все більше потребує пошуку всього того, що, за умов диференціацій, різноманіття, потребує єдності, співжиття, плідотворних контактів. А найперше, хоча б поваги, терпимості, відсутності позиції зверхності.

“Парадигма мультикультуралізму, — доречно зазначає А. Мінзель, — означає теорію, політику і практику неконфліктного існування в одному соціальному просторі численних різноманітних культурних співтовариств. Як справедливо підкреслює відомий український історик А. І. Кудряченко, — “постає

питання про напрацювання прийомів, спроможних вирішити проблему міжкультурної, міжнаціональної взаємодії без силових дій і економічних санкцій. Таким підходом на сьогоднішній день бачиться принцип толерантності, основні положення якого були декларовані в спеціальній Декларації ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року” [14, 421].

Для багатьох країн, у тому числі і сучасної України, на сьогодні надто актуалізується проблематика і практика не лише національної, а й громадянської ідентичності. Останнє стосується двоєдиного процесу: а) формування громадянської (політичної нації); б) посилення ідентичності української титульної нації. Це складні, неоднозначні процеси, які потребують великої виваженості, толерантності, але, головне, — чіткої державної політики.

Людству, врешті, суттєво загрожує розмежування, а то й конфлікт між поколіннями. Останній поглиблюється завдяки принципово різним умовам життя. Навчитися жити разом, спільно вирішувати загальні глобальні потреби і проблеми людства — ось реальне і найважливіше завдання людства на початку XXI ст. Іншими словами, сучасному світові вкрай необхідне міждисциплінарне співробітництво насамперед інтелектуальної еліти з тим, аби віднайти шляхи консолідації суспільств, соціальних груп у них. Тут очікується принципово інша співпраця фундаментальних і прикладних наук у пошуку шляхів забезпечення соціального консенсусу. Особливо великі завдання у цьому плані постають перед соціальними науками. Зокрема, соціальні науки мають відповісти, що таке національна ідентичність, куди ми рухаємося у пошуках міжнаціонального діалогу. Адже кажуть: коли люди навчаться будувати мости, вони перестануть будувати паркани, які відгороджують їх від інших людей, націй, народів.

Крім тотальних інтеграцій і глобалізації, світу притаманні і диференціації. З багатьох диференціацій, характерних сучасним країнам і народам, маємо виокремити три найістотніших: економічна, політична, духовна. Перша — економічна. Вона є найвражаю-

чою завдяки тому, що обумовлює соціально-економічне життя людини, базисні основи такого життя. При цьому парадоксальний вигляд має той факт, що більшість найрозвиненіших країн світу фактично не мають основного і найпершого багатства — природних ресурсів. Вони просто нещадно експлуатують ті невеликі і слабкі держави, які такі ресурси мають, але через різні причини й обставини не можуть ними розпоряджатися. Природні, земні ресурси — це основна засада розвитку і прогресу. Ці ресурси нагромаджувалися мільйонами років (вугілля, руда, нафта, газ тощо), і важко навіть прогнозувати, що станеться зі світом, коли ця природна енергія вичерпається.

Політична диференціація пов’язана з ідеями, ідеологіями, політичними режимами і характерна багато в чому тим, що такі ідеї та ідеології здебільшого не є предметом свідомого самостійного вибору людини, народу, але нав’язуються їм. У політичному плані мультикультуралізм пов’язаний з демократизмом, а демократизм, у свою чергу, з однією із найважливіших суспільно-політичних проблем — проблемою взаємин меншості і більшості. Ми є свідками того, як висловлювався колишній президент Хорватії С. Месіч: “Коли, всупереч твердженню про зворотне, права меншості ставляться під сумнів, а поняття гуманітарності все частіше й цинічніше використовуються на зразок маски, за якою ховається політика у найгрубішій формі — це політика вторгнення у внутрішні справи інших” [14, 23].

Найглибшою, однак, була і залишається духовна диференціація людей і народів. Ми всі на цій Землі ідентичні тільки як люди — і не більше. В усьому іншому ми неповторні. І якщо нині нас щось має хвилювати, то це зовсім не дефіцит речей, або чогось іншого, матеріального, а дефіцит цінностей, солідарності, співчуття один до одного, толерантності.

Сповна ідентичною людиною є в перші хвилини свого народження. Вона ідентифікована як людина. Далі, починаючи від впливу матері (харчування, догляд тощо), сім’ї, оточення та ін. — усе це, у тому числі суспільство, світ, формують окрему ідентичність,

але не уніфікують людину. Будь-які спроби створити щось подібне до феномену “радянська людина”, “людина світу” та ін., як відомо, були зречені, крім суспільного, соціального дискомфорту вони нічого не дали. Людей окремого етносу до того ж об’єднують не лише мова, культура, звичаї, традиції, а й історія, досвід співжиття. Незалежно від того, де вони є, хто вони є і чим займаються, людей об’єднує право на життя, на можливість мати свою думку, погляди, позицію. А роз’єднує — диктат власної виокремленості, винятковості, точки зору, життєвої позиції. Справді, світова практика наочно підкреслює, що мультикультуралізм — це не просто основа загальносвітового, національного розвитку. Це варто усвідомити, зокрема, і в Україні тим силам, які виразно претендують на винятковість їх політичної, життєвої точки зору і позиції. У недалекому минулому ми мали достатньо зразків того, до чого призводить така політика і практика винятковості. Доречно згадати, наприклад, теорію і практику боротьби за винятковість, чистоту арійської крові і раси, або інші приклади того, за що заплатили життям мільйони людей.

З кінця ХХ ст. світ наповнила небаченого розмаху і розвитку культурно-духовна дифузія, як механізм і форма взаємин, взаємопроникнення, діалог культур. Такий процес має три найпоширеніші варіанти: а) традиційний процес (звернення до культурної, духовної спадщини, її переоцінка і використання в нових умовах); б) інноваційний процес (коли йдеться про щось нове у правилах життя, поведінки, діяльності тощо); в) процес запозичення певних (часто чужих) норм, зразків, форм і т. п. Неважко помітити, що в ХХІ ст. в переважній більшості суспільств, особливо слаборозвинених, домінує саме процес запозичення чужого: наприклад, масове мистецтво, культура вестерну тощо.

Міжнаціональному, міждержавному спілкуванню в сучасному світі істотно заважає поглиблена ціннісна цивілізаційна криза. Навіть базові цінності, такі як життя, здоров’я, сім’я, безпека життєдіяльності та ін., на сьогодні мають не лише різне забезпечення, а й різне звичайне розуміння, пояснення як

загальнолюдські сентенції. Люди загалом народжуються поза проблемами і конфліктами, народжуються для щасливого життя. Це вже потім вони стикаються з багатьма перепонами і проблемами, найголовнішими з-поміж яких у сучасному житті є загрози життю, геноцид, тероризм, нерегульована міграція та ін.

У процесі мультикультуралізму істотне значення має проблема національно-державної ідентичності людей, громадян. Тут найважливішим компонентом є патріотичність, яка, у свою чергу, вивіряється почуттям національної гордості. Загалом для великої кількості українців таке почуття є притаманним. Так, серед опитаних молодих людей 50,4 % зазначили, що вони пишаються тим, що є українцями. Проте стурбованість викликає, зокрема, те, що майже кожен третій з опитаних не зміг визначитися з цього питання [19, 384].

У багатокультурному, багатонаціональному суспільстві одним з найважливіших цементуючих факторів виступає державна ідеологія. Не ідеологія в цілому, але саме державна ідеологія. Тут маємо брати за аргумент насамперед те, що безідеологічних суспільств загалом немає і бути не може (О. Лемберг, Р. Мекрайдіс, В. Лісовий, Ф. Рудич та ін.). Крім того, абсолютно немає підстав ототожнювати ідеологію в цілому (демократію, лібералізм, марксизм тощо) з державною ідеологією. Можна певною мірою погодитися з окремими українськими дослідниками, зокрема І. Белебевою, в тому, що така ідеологія має бути національною ідеологією, тобто тією, яку “сповідує” більшість народу у певній країні [4, 64]. Інший український дослідник В. Сабадуха вважає, що “відсутність державної ідеології — це духовна причина деградації України, а відтак її розробка постає як нагальна проблема конструктивного українотворення” [17, 21].

Між тим, навіть в Конституції України (1996 р.) у ст. 15 записано, що “жодна ідеологія не може визнаватися державною” [1, 79], що є великою помилкою, оскільки фактично маємо будувати безідейне, безідеологічне суспільство.

Хоча, у багатьох працях, у тому числі і вітчизняних українських вчених, підкреслюється необхідність мати таку ідеологію. Зокрема, Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко в колективній монографії “Культура. Ідеологія. Особистість” розглядають таку ідеологію, як “духовну сутність держави”¹, вважаючи, що відсутність державної ідеології призвела в Україні до того, що еліта суспільства не здатна адекватно сприймати життя, а народ утратив ідеал².

Більше того, ідеологія має бути, на думку, зокрема І. Белебехи, центральним елементом української національної ідеї.

У центрі будь-якої ідеології є цінності, що проголошуються, беруться за основу в процесі розбудови і функціонування державності. Зрозуміло, що і в основі української державної ідеології мали б бути цінності, пов’язані з тим, якою ми бачимо, хочемо мати Українську державу. Це — стратегія державотворчого процесу. Її мали б дотримуватися усі громадяни суверенної держави, що водночас не обмежує їх у праві і свободі міркувати і навіть сперечатися в тому, як таку державу практично вибудовувати.

Мультикультуралізм головним чином пов’язаний з психологічним сприйняттям (або не сприйняттям) одного народу іншим. У кожній культурі є власні стереотипи, які люди намагаються перенести на інші народи. “Поверхня землі, — зазначає Н. Лебедева, — бачиться кожною особистістю винятково крізь призму власної культури” [12, 211].

Наслідком міжетнічних контактів на груповому рівні можуть бути чотири максимальні загальних і взаємовиключних категорії: геноцид, асиміляція, сегрегація та інтеграція. Найдоцільнішим з них є інтеграція. Це такий принцип спільності, коли різні групи в суспільстві співмешкають, взаємодіють як єдине суспільство, зберігаючи і розвиваючи свої особливості, відмінності. У цьому контексті часто вживають термін “політична нація”, хоча він і не дуже вдалий та зрозумілий.

¹ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. *Культура. Ідеологія. Особистість*. — С. 355.

² Там само. — С. 358.

Основою міжкультурної інтеграції є міжкультурна толерантність, терпимість і повага. Висхідною ж основою для такого феномену людських відносин є відповідна державна політика. Тобто для того щоб ідеологема мультикультуралізму, як ідеологія, теорія і практика співжиття багатьох націй і народностей, була успішною, маємо виходити з кількох основних пріоритетів: а) держава і державність; б) єдність (навіть у федерації) території; в) наявність державної мови (при вільному функціонуванні інших мов); г) наявність певних цінностей і традицій, які є суттєвими для всіх громадян.

У контексті мультикультуралізму загалом найпомітніше виділяються три основних проблеми людського буття, які, хоча й мають багато специфічного, відмінного, все ж достатньо спільні. Перша — закладення і подальша розбудова державності. На пострадянському, “постсоціалістичному” просторі для держав, які, подібно Україні, не так давно з’явилися на карті Землі, ця проблема є найскладнішою, найгострішою. Друга — доля найсерйозніших трансформаційних процесів у сфері економіки, політики, суспільного життя. Економічні трансформації (реформи) тут мають визначальне значення. Врешті, третє — проблеми духовного суспільного розвитку.

Можна вести мову про специфіку цих процесів, притаманну Україні, як і будь-якій іншій країні. Разом з тим зауваженням загального характеру є таке: нам потрібно вирішальним чином покладатися у своєму соціально-економічному пошуку в першу чергу (а може, й винятково) на власні внутрішні ресурси, а не очікувати допомоги зовні. За найменшу допомогу зовні рано чи пізно доводиться розраховуватися, оскільки безкоштовно в сучасному світі ніхто нікому і нічого майже не дає. Довір’я, відкритість, до якої часто апелюють політики, громадські діячі в процесі міждержавного спілкування, найчастіше виступає як специфічний політичний прийом. Тобто вони були і залишаються політичними категоріями і не більше.

Максимально чітко усвідомити світ, самого себе, своє призначення у житті можна насамперед на базі знань, за рахунок знань.

Знань, а не просто інформації, оскільки це близькі, але принципово різні феномени. Знання стимулюють і забезпечують максимально об'єктивну оцінку будь-чого і будь-кого, прийняття об'єктивно обумовлених рішень. Інформація — це всього-на-всього, або головним чином інструмент пізнання, в тому числі і наукового знання. Отже, маємо будувати суспільство знань, глибоко усвідомлюючи, що без теоретичних знань, без фундаментальних наук сучасний суспільний розвиток принципово неможливий.

У контексті посиленого мультикультуралізму, суспільної, соціальної та інших диференціацій Україна передусім має визначити своє місце в міжнародному співтоваристві відповідно до свого стану, ситуації, географічного положення, мети розвитку, потенціалу. Йдеться про геополітику (куди і з ким?) Якщо ж вести мову про внутрішні проблеми такого мультикультуралізму, то його головним чином гальмує нерівний розподіл влади, багатства, талантів і можливостей. Цей нерівний розподіл, врешті, ніколи не дасть справжнього демократичного влаштування життя, реалізації демократичних процесів, які є вкрай бажаними й очікуваними всім українським загалом.

В сучасній Україні проживає майже 130 національностей і народностей, кожна з яких має власні культуру, мову, традиції, історію. У листопаді 1991 р. було прийнято Декларацію прав національностей України, згідно з якою має бути забезпечена рівність усіх національностей у політичній, економічній, культурній та інших сферах життя і діяльності. У 1989 р. було прийнято Закон України “Про мови в Українській СРР”, інші нормативні акти, які разом з Конституцією України мають гарантувати справжній розвиток мультикультуралізму як об'єктивної умови функціонування українського соціуму.

Література

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. [Текст] — Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003. — 808 с.

2. Алиев И. Доклад на Всемирном форуме по культурному диалогу. 7–9 апреля 2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.president.az/articles/1845>

3. Антонюк О. Историчні основи етнополітики України / Людина і політика [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 25–31.

4. Белебега І. О. Світоглядні перлини Української Національної Ідеї [Текст] / І. О. Белебега. — Х.: ФОП Здоровий Я. А., 2010. — 152 с.

5. Библияр В. С. Диалог культур (философия, психология, педагогика). Управление школой. Антология развивающегося управления [Текст] / В. С. Библияр. — 1997. — № 12. — С. 1–3.

6. Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энциклопедический словарь [Текст] / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. — М.: Гардарики, 1999. — 520 с.

7. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Культура взаимопонимания и взаимопонимание культур [Текст] / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. — М.: Основа, 2004. — 352 с.

8. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. — Л.: Генезис, 1979. — 511 с.

9. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти [Текст] // Політ. менеджмент. — 2008. — № 3 (30). — С. 96–106.

10. Мамедзаде И. Мультикультуралізм как философская проблема и идеологема [Текст] // Материалы Бакинского междунар. гуманит. форума, 4–5 окт. 2012. — 322 с.

11. Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (за матеріалами переписів) // Людина і політика [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 12–24.

12. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учеб. пособие [Текст] / Н. М. Лебедева. — М.: Ключ – С, 1999. — 224 с.

13. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультуралізм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.management.edu.ru>.

14. Материалы Бакинского международного гуманитарного форума [Текст]. — 4–5 октября 2012 года. — 684 с.

15. Назимова Л. Р. Идеология и политика мультикультуралізма: потенциал, особенности, значение для России. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.kazanted.ru.

16. Ронал де Коднак. Мультикультуралізм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.Immigranty.gxd.

17. Сабадуха В. Персоналізм як українська державна ідеологія [Текст] / В. Сабадуха // Психологія і суспільство. — № 1 (51), 2013. — С. 21–30.

18. Саржан С. Н. Національні меншини в суспільно-політичному житті України [Текст] / Вісник ДопДУЕТ. — Сер. Гуманіт. науки. — 2001. — № 3. — С. 86–92.
19. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги [Текст]. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. — 492 с.
20. Ушакова И. А. Глобализация и мультикультурализм: пути развития [Текст] // Вестник Новгород. гос. ун-та. — № 27. — 2004. — С. 32–41.
21. Фукуяма Ф. Идентичность и миграция. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.n-europe.eu.
22. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности [Текст] / С. Хантингтон. — М. ООО "Издат. АСТ": ООО "Транзиткнига", 2004. — 635 с.
23. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства. Нации и национализм [Текст] / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хорх и др. — М.: Праксис, 2002. — 481 с.
24. Mintzel A. Multikulturelle Gesellschaften in Europa and Nordamerika — Konzepte, Analysen, Streitfragen, Betunde. — Passau, 1997.
25. Preston P. W. Political. Kultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era. — London, 1997.

Багатоманіття розвитку людства пов'язане з багатьма аспектами, серед яких чи не найскладнішим є етнічне, культурно-духовне багатоманіття. Світ диференціюється і водночас намагається згуртуватися, особливо в межах окремих етносів, народів, країн. Це складні, багато в чому суперечливі, а нерідко і протирічливі процеси.

Многообразие развития человечества связано со многими аспектами, среди которых наиболее сложным, скорее всего, является этническое, культурно-духовное многообразие. Мир дифференцируется и одновременно пытается объединиться, особенно в пределах отдельных этносов, народов, стран. Это сложные, во многом спорные, а нередко и противоречивые процессы.

Diversity of human air is connected with many aspects, including whether the most complex ethnic, cultural and spiritual diversity. The world is differentiated and the some time trying to come together, especially within individual stages, notions, countries. These are complex, largely contradictory, but often contradictory process.

Надійшла 2 грудня 2013 р.